

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ І МЕХАНІЗМІВ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА – ЄС В РАМКАХ ІНІЦІАТИВИ “СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО” ЩОДО ПІДТРИМКИ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОЦІНКА МОЖЛИВОСТЕЙ ЩОДО ПОДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ

Розкрито механізм і основні напрями співробітництва України та ЄС в рамках загальноєвропейської політичної ініціативи “Східне партнерство” стосовно обопільної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу. Така підтримка може здійснюватися шляхом спрощення доступу малих та середніх підприємств до фінансових ресурсів, активізації інноваційної діяльності підприємств шляхом створення мережі бізнес-інкубаторів та кластерів, а також встановлення діалогу між владою та бізнесом.

Ключові слова: мале та середнє підприємництво, “Східне партнерство”, українсько-європейська економічна співпраця, бізнес-інкубатори, кластери, інноваційне проектування.

Мале та середнє підприємництво (МСП) перетворюється на найпотужніший виробничий сектор більшості сучасних ринкових економік. Цей вид суспільної активності дає можливість розкрити творчий потенціал особистості, оптимально поєднуючи довгострокові інтереси розвитку держави з прагненнями пересічних громадян. Мале та середнє підприємництво визнається одним із головних чинників політичної та соціальної стабільності суспільства і виступає рушійною силою як розвитку демократії та побудови середнього класу, так і ринкових перетворень і лібералізації економіки. Малі підприємства повинні розглядатись як одна з основних рушійних сил інновацій, зайнятості, а також соціальної та локальної інтеграції до Європи. Ініціатива “Східне партнерство” (СхП), що стартувала у 2009 р., має на меті зміцнення відносин ЄС зі східними сусідами. Так, у рамках ініціативи для України відкриваються широкі можливості зміцнення підприємницького потенціалу шляхом використання запропонованих організаційно-економічних інструментів підтримки ефективної діяльності малих та середніх підприємств.

Трансформація української економіки потребує змістовного обґрунтування сутності малого та середнього бізнесу, його місця та ролі у розвитку соціально орієнтованої економіки, формування дієвих та сучасних механізмів державної підтримки їх діяльності. Ці питання відображені в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків: З. Варналія, Є. Сахна, О. Михайловської, А. Красильникової, Н. Краснокутської, Д. Ляпіна, О. Кириченка, Я. Кашуби, В. Снігіря, С. Гуцала, С. Мітряєвої, М. Лендьела, В. Ляшенко, С. Турчиної, Б. Засадного, В. Кіщак, С. Дворакової, М. Сташкевич, М. Лопріоре, С. Шеффера, Д. Толксдорфа та ін.

Європейська політика сусідства (ЄПС) реалізується Європейським Союзом з 2004 р. Згідно з вихідною концепцією ЄПС, її основна мета – створення передумов для зміцнення відносин розширеного ЄС зі своїми сусідами і створення навколо Євросоюзу зони стабільності, безпеки і процвітання. ЄПС поширюється на 16 країн-партнерів регіонів Східної Європи, Північної Африки та Близького Сходу.

Ініціатива “Східне партнерство”, започаткована на Установчому саміті “Східного партнерства” у Празі 7 травня 2009 р., стала східноєвропейським виміром політики сусідства ЄС стосовно шести країн (Україна, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова). Східне партнерство пропонує посилені пропозиції для тіснішої політичної та економічної співпраці між ЄС і східними партнерами в рамках двосторонніх відносин та додаткових багатосторонніх механізмів.

Необхідно зазначити, що “Східне партнерство” не передбачає перспективи членства для держав-учасниць і спрямоване лише на розвиток з ними особливих відносин, побудованих на взаємному визнанні спільних цінностей, досягнення верховенства права, належного управління, дотримання прав людини, принципів ринкової економіки та сталого розвитку.

Запроваджуючи “Східне партнерство” як складову Європейської політики сусідства, ЄС реагував на зовнішній запит щодо посилення інтеграційної складової (з боку східноєвропейських країн) та на внутрішню потребу в посиленні східного виміру власної зовнішньої політики.

З огляду на різні інтеграційні наміри країн – учасниць СхП та формати їхньої взаємодії з ЄС, готовність та спроможність проводити реформи, формат ініціативи передбачив також запровадження індивідуального підходу до кожної країни та вибору кожним учасником глибини і темпів інтеграції [1, с. 6–7].

ЄС вже тривалий час надає фінансування східним країнам-партнерам для реалізації двосторонніх програм у рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства, зокрема обсяг такого фінансування на 2007–2010 рр. становив для України 494 млн євро (для порівняння: для Вірменії – 98,4 млн; Азербайджану – 92 млн; Грузії – 120,4 млн; Молдови – 209,7 млн) [2].

У жовтні 2011 р. прес-служба міністерства закордонних справ Польщі повідомила, що Європейський Союз до 2014 р. у рамках ініціативи “Східне партнерство” може виділити на розвиток двостороннього співробітництва з Україною майже 600 млн євро, або половину всіх зарезервованих на двосторонню співпрацю для шести держав – учасниць цієї програми коштів. У міністерстві зазначили, що Єврокомісія зарезервувала на проекти в Україні у 2011 р. 135 млн євро, у 2012 р. – 154 млн, а у 2013 р. – 180 млн євро [3].

Свого часу Україна вважалася флагманською країною “Східного партнерства”, але нині за багатьма показниками відстає від Молдови та Грузії. Про це йдеться в пілотному виданні Індексу європейської інтеграції країн “Східного партнерства”. Серед учасників СхП можна умовно виокремити дві групи: країни, які декларують мету набуття членства у ЄС і мають порівняно вищі показники (Україна, Молдова і Грузія); країни, які не прагнуть приєднатися до ЄС і, відповідно, демонструють нижчі показники (Вірменія, Азербайджан та Білорусь).

Україна демонструє найбільший розрив між інтенсивністю і глибиною зв'язків з ЄС, з одного боку, та рівнем внутрішніх перетворень, з другого боку, порівняно з іншими країнами “Східного партнерства”. Інакше кажучи, незважаючи на відносну розвинутість зв'язків з ЄС, Україні не вдалося досягнути значних результатів у наближенні до стандартів ЄС. Наприклад, Грузія і Вірменія демонструють вищий рівень наближення до стандартів ЄС, незважаючи на нижчу розвинутість контактів з ЄС. Таким чином, Україна не повною мірою використовує можливості, які пропонує інтеграція з ЄС. Найбільше вражає розрив між доволі високим рівнем економічної інтеграції з ЄС, передусім взаємної торгівлі, та досить низьким рівнем розвитку ринкової економіки та бізнес-клімату [4].

У межах Тематичної платформи № 2 “Економічна інтеграція та наближення до політик ЄС” запроваджена Флагманська ініціатива з підтримки малого та середнього бізнесу, розроблена для вирішення проблем, які певною мірою впливають на розвиток малого і середнього бізнесу в країнах “Східного партнерства”, у тому числі в Україні. Як зазначається в самій Ініціативі, до них належать:

- 1) недосконала нормативна база регулювання підприємницької діяльності МСП і відсутність механізмів налагодження міжрегіональних та міжнародних зв'язків;
- 2) брак доступних і/або економічно вигідних консультативних послуг для МСП;
- 3) брак фінансування внаслідок слабкорозвинутих ринків капіталу і тривалого перехідного періоду у фінансовому секторі.

Завданнями Флагманської ініціативи з підтримки МСП є:

- 1) сприяння зближенню з політикою і нормативно-правовою базою ЄС (acquis) у сфері малого та середнього підприємництва (Акт про малий бізнес);
- 2) налагодження співпраці між державними та приватними організаціями ЄС та країн-партнерів, зміцнення ділових зв'язків як на регіональному рівні “Східного партнерства”, так і між МСП країн – учасниць СхП та ЄС; поліпшення обміну інформацією з питань митного регулювання, кон'юнктури ринку, інтернаціоналізації МСП;
- 3) надання економічно вигідних консультативних послуг для МСП і нарощування внутрішнього потенціалу експертної підтримки. Покращання доступу до фінансування МСП з метою сприяння економічному розвитку та пом'якшення наслідків фінансової кризи [4].

Флагманська ініціатива здійснюватиметься завдяки трьом інструментам:

- 1) інституційній технічній допомозі;
- 2) консультативним послугам;
- 3) програмі фінансування.

Перший напрям співпраці Україна – ЄС у рамках ініціативи “Східне партнерство” щодо підтримки діяльності малих та середніх підприємств, а саме інституційна допомога, реалізується в двох вимірах: по-перше, це чинні програми співробітництва з ЄС, програми Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та інших програм, які безпосередньо чи опосередковано стосуються МСП, у рамках Тематичної платформи № 2; по-друге – програма East Invest.

У 2009 р. Україна та ЄС підписали Спільну декларацію про започаткування співробітництва між Урядом України та Європейською Комісією щодо політики у сфері розвитку малих і середніх підприємств, в якій було започатковано Діалог щодо політики у сфері підприємництва, спрямований на вдосконалення регуляторного та адміністративного середовища діяльності підприємств, а також удосконалення законодавчої бази України для сприяння МСП. Цей Діалог повинен вирішувати такі основні завдання:

- сприяти розвитку і зростанню МСП, заохочувати підприємництво, зменшувати адміністративні бар'єри та долати бюрократичні перепони для МСП, стимулювати приплив інвестицій та впроваджувати інновації у секторі МСП, допомагати у покращанні доступу МСП до джерел фінансування і залученні МСП до процесу прийняття урядових рішень, щоб зробити внесок в економічне зростання України;
- поліпшити загальне адміністративне і регуляторне середовище та інвестиційний клімат діяльності МСП в усіх галузях і завдяки цьому підвищити їх конкурентоспроможність;
- сприяти обміну інформацією, досвідом і кращою практикою з питань політики у сфері підприємництва;
- забезпечити моніторинг і аналіз позитивних зрушень у впровадженні Україною політики у сфері малого та середнього підприємництва;
- сприяти залученню представників малих підприємств України та ЄС до процесу подальшого розвитку контактів;
- надавати консультативну допомогу у впровадженні проектів технічного та фінансового співробітництва, які допомогли б Україні у реалізації політики у сфері малого та середнього підприємництва [5].

Таким чином, Україна зобов'язується вдосконалювати національну політику щодо МСП з урахуванням європейської політики у сфері підприємництва за підтримки та допомоги Європейської Комісії.

Значним кроком у рамках співробітництва Україна – ЄС у сфері підтримки МСП стала програма “Підтримка розвитку ділової спроможності українських малих та середніх підприємств – міжнародний вимір” (2009 р.), мета якої – покращання державної політики у сфері підтримки розвитку МСП, допомога у встановленні комерційних зв'язків між підприємствами України та компаніями з країн ЄС, а також поширення інтернаціоналізації бізнесу в державному та бізнесовому секторах.

Безпосередня підтримка надавалася відібраним МСП Київської, Львівської і Харківської областей із трьох секторів (інформаційні технології, деревообробна/меблева галузь, машинне обладнання/устаткування) з метою сприяння створенню мережі підприємств та кластерному розвитку.

Проект організував шість місій з розвитку партнерства: три в Україні та три за кордоном. Вітчизняні місії включали візити потенційних покупців, інвестиційний форум, знайомство з інвесторами в Україні. Зарубіжні місії поєднували відвідання торгових виставок, торгову місію для експортерів, торгову місію для компаній, які шукають інвесторів. Завдяки підтримці Проекту відібрані підприємства розробили інвестиційні пропозиції, стратегічні плани, нові міжнародні маркетингові плани.

Основними досягненнями Проекту стали:

- порівняльні дослідження інституційних структур п'яти країн (Польща, Німеччина, Угорщина, Туреччина і Великобританія);

- перший звіт дослідження, що включає інформацію й аналіз макро- та мезоекономічної ситуації в Україні з питань МСП, статистичні дані про українські МСП, беручи до уваги порівнювані країни, огляд політики з розвитку МСП, інформацію і рекомендації щодо інституційної підтримки МСП;
- навчальні поїздки делегацій ДКРПП до Польщі, Німеччини, Угорщини, Туреччини і Великобританії, присвячені ознайомленню груп з європейськими підходами щодо підтримки та інтернаціоналізації МСП;
- ринкове дослідження таких секторів: інформаційні технології, деревообробка і машинобудування та устаткування. Дані дослідження аналізують ринки ЄС з метою надання інформації щодо розвитку цих секторів у ЄС, визначення ринкових можливостей і потенційних конкурентів, стратегій входження на ринок;
- детальна діагностика потреб обраних 62 МСП (включно з 10 компаніями з резервного списку), відповідні консультаційні послуги, надані обраним пілотним МСП;
- “Посібник з ділової термінології на тему експорту та сприяння інвестиціям”;
- посібник “Найкращі приклади досвіду країн ЄС щодо покращання ділових зв’язків МСП з іноземними партнерами”;
- консультування компаній стосовно розроблення стратегічних і нових маркетингових планів;
- семінари для МСП пілотних секторів про ключові фактори успіху виходу на ринки ЄС та правила розроблення міжнародного стратегічного і маркетингового планів [6].

У 2011 р. Україна обрала курс на набуття асоційованого членства в 7-й Рамковій програмі (РП 7), яка активно залучає підприємства МСП України до участі в усіх дослідних заходах у межах напряму “Співробітництво” (таблиця). Для країн-партнерів участь у РП 7 та фінансування заходів передбачаються на однакових умовах з країнами ЄС без жодних винятків або доповнень. Участь МСП та широкого кола дослідних організацій у РП 7 сприятиме розбудові їхнього інноваційного потенціалу та розвитку нових високотехнологічних продуктів та ринків, а також розширить їхні зв’язки, що надасть можливість у подальшому краще використовувати результати дослідництва та набувати нових знань і досвіду.

Таблиця

Участь країн “Східного партнерства” у 7-й РП з наукових досліджень

Країна	Кількість проектів	Виділені кошти		Внесок ЄС		Внесок країни СхП	
		євро	%	євро	%	євро	%
Вірменія	21	1 473 644	5,7	1 191 722	80,9	281 922	19,1
Азербайджан	15	825 316	3,2	722 217	87,5	103 099	12,5
Білорусь	12	695 740	2,7	536 512	77,1	159 228	22,9
Грузія	31	2 749 278	10,7	2 294 077	83,4	455 201	16,6
Молдова	23	2 035 850	7,9	1 615 612	79,4	420 238	20,6
Україна	123	18 026 106	69,8	12 702 618	70,5	5 323 488	29,5
Усього	225	25 805 934	100,0	19 062 758	73,9	6 743 176	26,1

Джерело: Проект Європейського Союзу “Підтримка розвитку ділової спроможності українських МСП – міжнародний аспект”. – 2009. – 30 берез. – С. 28 // Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrrp.gov.ua/control/publish/article;jsessionid=FFD926F2EB9DB0385133D216F1226DE?art_id=118785.

Важливо те, що Україна має можливість брати участь у 123 проектах, передбачених РП 7 з найбільшим обсягом фінансування серед усіх країн-партнерів (69,8 % від загальної суми). Але все-таки частка ЄС у фінансуванні найменша – 70,5 %, коли в Азербайджані, наприклад, – 87,5 %.

Наступною перевагою СхП є відкриття широких можливостей для України у співробітництві з ОЕСР. Варто зазначити, що ОЕСР займає дуже активну позицію у сфері підтримки МСП, про це свідчить прийнята у 2000 р. Болонська хартія про політику підтримки малого і середнього підприємництва, яка передбачає: встановлення стабільної ділової сфери, що

не накладає непосильний тягар на мале та середнє підприємництво і сприяє інноваційно-му розвитку через ефективне керівництво і більшу підзвітність адміністративних органів; реалізацію справедливої і чесної конкурентної політики, використання ефективних анти-корупційних методів; сприяння реалізації прозорого, стабільного і недискримінаційного податкового законодавства [8].

Центр підприємництва, малого і середнього бізнесу та місцевого розвитку при ОЕСР (діє з 2004 р.) має сприяти поширенню передового досвіду розробленню, впровадженню, оцінюванню та вдосконаленню політики й місцевих ініціатив у сфері розвитку МСП. Основними завданнями Центру є допомога у розвитку підприємницького суспільства, орієнтованого на інновації, створення робочих місць і використання можливостей, наданих глобалізацією з метою сприяння сталому зростанню, комплексному розвитку та соціальній згуртованості.

Була створена також Робоча група з питань МСП та підприємництва, якій доручено вивчення характеру та масштабів проблем і напрямів підтримки малого та середнього бізнесу на національному та міжнародному рівнях.

Першим кроком у співробітництві стало підписання Європейською Комісією та ОЕСР у жовтні 2010 р. Договору щодо впровадження Програми оцінки ефективності підприємницької політики в країнах СхП. Проект реалізується в рамках ОЕСР, у співпраці з Європейським фондом освіти, ЄБРР та ЄК. Бюджет становить 520 тис. євро, внесок ЄК – 416 тис. євро (80 %), термін дії Програми – грудень 2010 р. – червень 2012 р [9]. Конкретна мета проекту полягає у підтримці розвитку політики підприємництва в країнах СхП, у тому числі в Україні, в рамках політичного діалогу з питань МСП, а також оцінювання ефективності політики підтримки підприємництва в цих країнах.

Для України основним важелем співробітництва з ОЕСР може стати запроваджений Болонський процес, який об'єднує ОЕСР та держави, що не є її членами, для зміцнення діалогу та співпраці з метою сприяння підвищенню конкурентоспроможності МСП на глобальному рівні, і пропонує розширення співробітництва з міжнародними організаціями в цій сфері (ЮНКТАД, ЮНІДО, Світовий банк та ін.). Основними питаннями, які слід вирішити в процесі співпраці Україна – ОЕСР в рамках СхП і узгодити на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях, є такі.

1. Розроблення механізмів забезпечення стабільної макроекономічної політики, яка впливає на розвиток МСП, а саме: становлення конкурентних відносин, розвиток міжнародної торгівлі та інвестицій, фінансових ринків, зменшення бідності.

2. Створення нормативно-правової бази, яка б враховувала потреби малого та середнього бізнесу, забезпечувала виконання норм, встановлених законом, прозору систему видачі ліцензій та дозволів на здійснення підприємницької діяльності, ефективне законодавство з питань банкрутства, чітко визначену процедуру врегулювання спорів.

3. Ефективна система підтримки НТП, розроблення дієвих механізмів заохочення інноваційної діяльності МСП, забезпечення прав інтелектуальної власності, спрощення доступу до інформації.

4. Забезпечення зв'язку між великими підприємствами та сектором МСП для обміну досвідом, вдосконалення навичок управління, отримання доступу до фінансування, підвищення конкурентоспроможності МСП у сфері державних закупівель.

5. Впровадження програм безперервної освіти та заохочення підприємництва, активне залучення жінок та молоді до підприємницької діяльності.

6. Регулярне оцінювання ефективності та результативності впроваджених заходів на підставі діалогу між державою та приватним сектором і ОЕСР [10].

Другим виміром інституційної підтримки в рамках ініціативи є впровадження в Україні та інших країнах-партнерах “East Invest” – нового регіонального інвестиційного проекту, спрямованого на розвиток економіки регіону “Східного партнерства”. Ця програма сприятиме розвитку країн СхП та поліпшенню їхнього бізнес-середовища завдяки створенню бізнес-мереж у пріоритетних галузях як у цих країнах, так і між ними та ЄС, а також шляхом розроблення механізмів стимулювання прямих іноземних інвестицій. “East Invest” під-

тримує процеси інтернаціоналізації малого та середнього бізнесу, сприяє створенню торговельних мереж і розвитку торгівлі.

Основні механізми співробітництва такі:

- розвиток діалогу між державними та приватними організаціями та консультування приватного сектору в питаннях прийняття рішень;
- обмін досвідом і налагодження партнерських відносин між компаніями ЄС та регіону “Східного партнерства”;
- розвиток потенціалу організацій регіону “Східного партнерства”, які підтримують МСП [11].

Проект пропонує технічну допомогу малому та середньому бізнесу й органам державного сектору через інструменти, які стосуються технічної підтримки МСБ, торгових ярмарків, міжкорпоративних взаємовідносин МСБ, органів сприяння бізнесу, інституційного обміну.

Для реалізації проекту Асоціацією торгово-промислових палат Європи (Європалата) був створений консорціум з 85 організацій підтримки бізнесу (ОПБ), якими є й торгово-промислові палати з країн ЄС, СхП і Туреччини. Координатором проекту в Україні визначена Торгово-промислова палата України. Усі вісім партнерів, які увійшли до консорціуму від України (ТПП України, Донецька ТПП, ТПП Криму, палати Севастополя, Києва, Закарпатської області, “Жіноча професійна ліга”, Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України), є його повноправними учасниками.

Бюджет програми на період 2010–2013 рр. становить 7 млн євро. Сума дофінансування в рамках проекту не може бути меншою, ніж 50 %, і вищою за 80 % його вартості. Безпосереднім результатом виконання проекту має стати створення двох мереж підтримки для малих і середніх підприємств: однієї – у регіоні СхП (EAST-NET), а другої – в ЄС (EURONET) [12].

Як можливий варіант подальшої співпраці в рамках Ініціативи Європейська Комісія визначає залучення України до десятирічної стратегії “Європа – 2020”. Встановлено три пріоритети, які впливають і на мале та середнє підприємництво:

1) розумне зростання: зміцнення знань, інновацій, освіти і цифрового суспільства; розвиток економіки, заснованої на знаннях та інноваціях;

2) сталє зростання: ефективне використання ресурсів у виробництві та водночас підвищення конкурентоспроможності економіки;

3) всеосяжне зростання: вдосконалення ринку праці, боротьба з бідністю, сприяння соціальної та територіальної згуртованості.

Європейська Комісія впроваджує в країнах – учасницях “Європи – 2020” ініціативи, які справлятимуть визначальний вплив на МСП:

1) “Союз інновацій”, який забезпечує комерціалізацію інновацій з метою зростання виробництва та зайнятості населення;

2) “Цифрова Європа”, що має на меті прискорити впровадження високошвидкісного Інтернету, використання переваг єдиного цифрового ринку і спрощення управління авторськими правами та транскордонним ліцензуванням;

3) “Ресурсоефективна Європа”, яка забезпечує економічне зростання шляхом впровадження ресурсозберігаючого виробництва;

4) “Промислова політика в епоху глобалізації”, спрямована на поліпшення бізнес-середовища, а також створення виробничої бази, яка буде конкурентоспроможною в міжнародних масштабах [13].

Наступний напрям співпраці України-ЄС у рамках Ініціативи – консалтингові послуги, основним інструментом реалізації яких є програми ТАМ/BAS ЄБРР.

Програма BAS (Програма ділових консультаційних послуг) була розпочата в 1995 р. Її основним призначенням є сприяння розвитку конкурентоспроможності малих і середніх підприємств, з частковим покриттям їх витрат на консалтингові послуги. Програма сприяє розвитку ринку консалтингових послуг в Україні та підвищенню конкурентоспроможності місцевих консалтингових компаній.

Метою програми ТАМ (Програма оздоровлення підприємств), створеної у 1993 р., є надання допомоги МСП у процесі структурних перетворень та розвиток ділових навичок

на рівні вищого керівництва. Програма здійснюється за допомогою міжнародних радників, які мають багаторічний управлінський досвід у різних галузях економіки.

Програма ТАМ/BAS пропонує:

- допомогу у визначенні бізнес-потреб підприємств;
- співпрацю у виборі найефективніших місцевих консультантів для вирішення специфічних бізнес-проблем підприємств;
- компенсацію до 50 % витрат підприємств на послуги консалтингових компаній, але не більше 10 000 євро (без урахування податків).

Консалтингові послуги, що субсидуються Програмою:

- освоєння енергозберігаючих технологій, включаючи інженерні дослідження, проектну документацію; енергоаудит; вдосконалення систем ціноутворення й управління ресурсами; впровадження енергозберігаючих технологій;
- впровадження стандартів, підготовка і сертифікація систем управління якістю (наприклад, ISO, НАССР та ін.);
- реструктуризація і реорганізація;
- бізнес-планування та розроблення інвестиційних пропозицій;
- дослідження ринку і маркетингове планування;
- пошук партнерів з бізнесу та інвесторів;
- впровадження та оновлення комп'ютерних інформаційних систем для удосконалення бухгалтерського обліку й управління підприємством;
- удосконалення систем управління ресурсами і ціноутворенням;
- інженерні дослідження, створення проектної документації;
- впровадження сучасних методів управління персоналом.

Програма не передбачає надання консультацій у галузі правових питань, аудиту й оподаткування.

Для відбору підприємств з метою участі в Програмі існують певні критерії, а саме:

- кількість працюючих – від 10 до 250;
- мажоритарний пакет належить вітчизняним приватним власникам;
- наявність керуючої команди, що користується довірою, з доброю репутацією;
- здатність сплатити від 25 до 75 % вартості консультаційного проекту;
- підприємства працюють на ринку не менше двох років і демонструють успішну динаміку;
- підприємства, що розвиваються, потенційно успішні, справді потребують бізнес-консалтингу, здатні втілити в життя отримані в результаті консалтингу рекомендації;
- підприємства з невеликим досвідом роботи з консультантами (або взагалі не мають такого) і/або з браком ресурсів, необхідних для повного фінансування проекту.

Програма ділових консультацій не підтримує:

- підприємства первинного сільського господарства, військової промисловості, банки, фінансові компанії, агентства з нерухомості, виробників міцних алкогольних напоїв і сигарет, індустрію азартних ігор;
- підприємства, що потребують радикальної реконструкції;
- проекти, розпочаті до їх затвердження для субсидування [14].

Програма функціонує на некомерційній основі й використовує кошти від широкого кола донорів. На 80 % ці кошти формуються з надходжень від різних країн або їх об'єднань, решта надається багатосторонніми структурами, наприклад Європейським Союзом.

З 2010 р. Програма ТАМ/BAS в Україні отримала 1,15 млн євро у вигляді донорського фінансування від Європейського Союзу, зі Спеціального фонду акціонерів ЄБРР і від Фінляндії; 0,2 млн євро було виділено також підприємствами-бенефіціарами [15].

До кінця 2011 р. у рамках Програми BAS в Україні було реалізовано 50 проектів із залученням 17 консультантів з бази даних ТАМ/BAS, яка налічує 66 місцевих консультантів. Було проведено також п'ять заходів щодо розвитку ринку – від рекламно-інформаційних акцій до навчальних занять для місцевих консультантів. 48 % підприємств, що отримали допомогу, перебували поза межами столичного регіону та були зайняті в будівництві, металургії, машинобудуванні, поліграфічній сфері.

Для порівняння: у Грузії за такий самий період було здійснено 521 проект, 20 проектів з розвитку ринку, залучено 88 компаній, які надавали консультації. Усього було отримано 27 млн євро від ЄБРР, МСП одержали 99 млн євро зовнішнього фінансування. У регіонах реалізовано 45 % проектів [16].

Молдові ЄС у 2011 р. виділив 5 млн євро з метою підтримати програми ЄБРР ТАМ/ВАС. Ці кошти допоможуть здійснити понад 60 проектів ТАМ і більше 500 проектів ВАС у регіоні [17].

Останнім напрямом співпраці Україна – ЄС у рамках ініціативи “Східне партнерство” є фінансова підтримка малих та середніх підприємств. Фінансовий механізм впроваджується спільно ЄІБ та ЄБРР, а також за підтримки місцевих фінансових посередників і має на меті кредитування.

Основні інструменти фінансування такі.

1. Підтримка фінансових посередників (максимум 2 млн євро):

- моніторинг портфеля;
- оцінювання ризиків;
- розроблення продукції МСП.

2. Забезпечення підвищення кредитоспроможності МСП:

- поділ ризиків для фінансових посередників (до 50 %);
- “безпроцентний” кредит співфінансування (не більше 10 % кредиту).

Для фінансування зазначеного механізму було створено Фонд малого та середнього бізнесу, який об’єднує ресурси ЄІБ, ЄБРР, Інвестиційного фонду сусідства (ІФС) та групи німецьких банків KfW. У рамках цієї програми планується створити фонд розміром 135 млн євро, внесок ІФС дорівнює 15 млн євро [18].

ЄІБ фінансує проекти в Україні, базуючись на мандаті Ради Європи та Європейського Парламенту для східних країн-партнерів у розмірі 3,7 млрд євро на період 2007–2013 рр. Це забезпечує фінансування проектів, які становлять значний інтерес для ЄС і країн СхП. Вони розподілені таким чином:

- енергетична сфера – 56 %;
- кредитні лінії для МСП – 15 % (629 млн євро);
- транспорт – 17 %;
- телекомунікації – 9 %;
- інфраструктура водопостачання – 3 % [19].

Важливо зазначити, що 25 березня 2011 р. ЄІБ відкрив своє представництво в Україні – перше в регіоні країн “Східного партнерства”. Наразі ЄІБ надав 115,5 млн євро для коротко- і середньострокових інвестицій у навколишнє середовище, 15,5 млн євро для оновлення інфраструктури водопостачання в м. Миколаєві та 100 млн євро на фінансування малих та середніх підприємств [20].

У 2009 р. Рада директорів ЄІБ схвалила надання двох кредитних ліній на підтримку малих та середніх підприємств в Україні. Загальна сума кредитів – 200 млн євро. Одну угоду підписано з комерційним банком “Форум” (100 млн євро), другу – з державним банком “Укресімбанк” (100 млн євро) [21].

У Грузії, наприклад, фінансування ЄІБ становить 175 млн євро, частка МСП – 35 млн євро (47 %) [19].

Механізм ЄБРР щодо кредитування МСП полягає в тому, що ЄБРР надає українським комерційним банкам довгострокові цільові кредитні ресурси для кредитування проектів розвитку малих та середніх підприємств. При цьому позичальник повинен внести не менше 30 % вартості проекту за рахунок власних ресурсів (у вигляді основних фондів, сировини, інших активів, грошових коштів). Сума кредиту становить від 125 тис. до 2,5 млн дол. США [21].

У 2009 р. ЄБРР надав 78,5 млн євро Укрсоцбанку, що є філією Банку “УніКредит”, основного партнера ЄБРР, як частину загальної позики восьми країнам Східної Європи у розмірі 432,4 млн євро в рамках спільних зусиль у вирішенні проблем, пов’язаних з впливом світової економічної кризи. Кошти спрямовуються на середньо- і довгострокове боргове фінансування в контексті підтримки малого та середнього бізнесу. В Чехії, наприклад, позика ЄБРР становила 50 млн євро.

За підтримки ЄББР у 2010 р. також був створений “ПроКредит Банк Україна” (PCBU) з метою підтримки ЄББР у наданні фінансових послуг мікро- та малим підприємствам (ММП) України. З моменту заснування PCBU видано більше 148 тис. кредитів МСБ на загальну суму в 1 млрд дол. США [22].

У грудні 2011 р. стало відомо, що ЄББР надасть ще один кредит розміром 100 млн дол. США малим та середнім підприємствам України. Програма кредитування триватиме до кінця 2013 р. та забезпечить необхідну підтримку МСП у країні і дасть змогу зосередитися на розробленні нових кредитних продуктів, у тому числі сільськогосподарського кредитування через місцеві комерційні банки [23].

У лютому 2012 р. ЄББР надав Державному експортно-імпортному банку України (“Укр-ексімбанку”) кредит терміном на п’ять років на суму 50 млн дол. США, який використовуватиметься для кредитування малих і середніх підприємств у масштабах країни. МСП, які відповідають вимогам, зможуть отримати в “Укрексімбанку” кредит у розмірі до 3 млн дол. США на реалізацію проектів енергоефективності. Кредит буде супроводжуватися технічною допомогою ЄББР, спрямованою на подальше зміцнення досвіду і знань “Укрексімбанку” у сфері енергоефективності. Кінцеві позичальники також отримають допомогу у визначенні та здійсненні інвестицій у підвищення енергоефективності [24].

Неможливо оминати увагою відносини Вишеградської четвірки (В-4: Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина) та України як країни СхП. ЄК розробила 12 програм сусідства з В-4, у трьох з яких Україна бере участь:

1) “Польща – Білорусь – Україна”. В Україні ця програма охоплює Волинську, Закарпатську та Львівську області;

2) “Угорщина – Словаччина – Україна”. В Україні програма охоплює Закарпатську область;

3) четвертий раунд транснаціональної програми CADSES (Програма ініціатив ЄС, відповідно до якої ЄС сприяє розвитку транскордонного співробітництва в Центральній-Адріатично-Дунай-Південно-Східному просторі). В Україні вона охоплює Волинь, Закарпаття, Івано-Франківськ, Львів, Одесу, Чернівці та Тернопільську область.

У межах цих програм реалізуються і проекти підтримки МСП у регіонах. Так, Асоціація малого і середнього бізнесу та інновацій “Ужгород – XXI вік” у партнерстві з організацією “Центр першого контакту – Міхаловце” (Словаччина) за фінансової підтримки Європейського Союзу розпочинають діяльність у Проекті “Створення нових транскордонних можливостей: консультування і тренінги для підприємців”, загальна мета якого полягає у сприянні зростанню економічної незалежності й ділової успішності підприємців прикордонних регіонів Словаччини і України.

Основним завданням Проекту визначено розширення успішних транскордонних ділових зв’язків та зростання торговельного обороту. Термін реалізації – 2011–2013 рр.

Проект має на меті:

- просування можливостей для спільного інвестування бізнес-партнерів прикордонного регіону України і Словаччини;
- консультативний супровід транскордонних бізнес-проектів між партнерами України і Словаччини;
- реалізацію навчально-практичної тренінгової програми тривалістю 18 місяців, спрямованої на покращання навичок підприємців, керівників підприємств та менеджерів середньої ланки до розроблення і впровадження спільних комерційних проектів.

Витрати проекту (винагорода консультантів, тренерів, витрати на отримання віз, перебування учасників міжнародних семінарів за кордоном, а також інші витрати, що виникають у процесі діяльності) фінансуватимуться в обсязі 90 % їх фактичної вартості з коштів гранту. Сума фінансування з фондів Європейського Союзу протягом 2011–2013 рр. становитиме 292 тис. євро [25].

У 2008–2009 рр. була реалізована Програма “Розвиток транскордонного ділового співробітництва в прикордонних регіонах” у Закарпатській області та Підкарпатському і Люблінському воєводствах (Польща), співфінансована Європейською Комісією в рамках

Програми добросусідства “Польща – Білорусь – Україна”. Заходи проекту, бюджет якого становив 39 990 євро, забезпечили такий результат:

- започатковано базу даних суб’єктів МСП прикордонних регіонів Польщі та України;
- створено партнерську мережу між інституціями, діяльність яких спрямована на розвиток і підтримку малого та середнього бізнесу в прикордонних регіонах Польщі та України;
- проведено навчальну програму для представників МСП, громадських організацій та місцевих органів влади, яка включала інтерактивні тренінги та індивідуальні консультації [25].

Важливим кроком став початок Програми “Вишеградська четвірка – Східне партнерство” (В-4СхП) у 2011 р., ініційованої урядами країн В-4 для розширення співробітництва між Вишеградським регіоном та країнами СхП. Загальний бюджет програми у 2012 р. становить 1,5 млн євро. У рамках В-4СхП також спрямовано 600 тис. євро (проте з можливістю збільшення цих коштів до 250 тис. євро для кожної країни СхП) на реалізацію Флагманських ініціатив [26].

На основі аналізу основних чинників, які стримують розвиток українського малого бізнесу, були визначені пріоритетні напрями державної політики, які в майбутньому мають забезпечити місце малого та середнього підприємництва як рушійної сили соціально-економічного розвитку країни.

Насамперед це підтримка МСП на початку їх функціонування, тобто надання підприємцям допомоги на так званому етапі “start-up”. У рамках цього напрямку пропонується впровадження національної програми на зразок Європейської ініціативи JASMINE, основна мета якої – допомогти підприємцям у заснуванні власної справи шляхом сприяння розвитку небанківських інститутів мікрофінансування.

Зважаючи на досвід Угорщини та Румунії в цій Ініціативі, можна стверджувати, що першочерговим завданням стає сприяння діяльності інститутів мікрофінансування, які мають надавати допомогу не тільки інноваційним МСП, а й малим підприємствам в аграрному секторі.

Проект JASMINE створений за підтримки ЄІБ, а отже, з огляду на активізацію співробітництва України з ЄІБ, це уможливає створення аналогічної програми і на території нашої країни. У межах програми передбачається надання технічної підтримки та фінансування небанківських постачальників мікrokредитів. Мета програми – допомога МФІ у досягненні високих стандартів функціонування для перетворення на важливих партнерів банківських установ у сфері фінансування МСП.

У рамках цього проекту також можна впровадити мікrokредитування населення, що втратило роботу та намагається розпочати власний бізнес або вже має бізнес, але не володіє доступом до банківських кредитів, як це було запроваджено Європейською ініціативою “Європейський прогрес мікрофінансування”. Банківським та небанківським кредитором надаються гарантії, відтак зменшується ризик їх можливих втрат. При цьому умови надання мікrokредитів, а саме обсяг, строки, процентні ставки та збори, залежать від конкретного постачальника мікrokредитування.

Проте фактором, що визначає успішність розпочатої справи, постає не тільки фінансова підтримка. Тому доцільно створювати та розвивати розгалужену систему бізнес-інкубаторів як об’єктів інфраструктури підтримки МСП.

Досягнення ефективних результатів від діяльності бізнес-інкубаторів на території України може забезпечити програма InfoDev Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), яка має здійснюватися під егідою Української асоціації бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ). УАБІЦ має практичний досвід створення та розвитку бізнес-інкубаторів, центрів підтримки підприємництва в Україні, розвинуті міжнародні зв’язки, досвід організації та проведення конференцій і семінарів на міжнародному рівні. Програма InfoDev МБРР спрямована на підтримку розвитку бізнес-інновацій та сектору МСП шляхом розширення можливостей діяльності бізнес-інкубаторів через ефективніше використання ІКТ. Цей проект унікальний для створення професійного інформаційного середовища, спільного використання знань і досвіду в розвитку структур підтримки бізне-

су і становлення ринкових відносин в Україні можливістю кооперації і зміцнення партнерства в мережі структур підтримки МСП, каналом пропаганди технології бізнес-інкубації на національному і регіональному рівнях [27].

На сучасному етапі необхідне формування цілісної інфраструктури підтримки підприємництва, з використанням найефективніших механізмів, розрахованих на довгостроковий період, на основі позитивного міжнародного досвіду, вже адаптованого в Україні. Програма сприяння розвитку інфраструктури підтримки ефективної діяльності МСП передбачає створення мережі, основними об'єктами якої стануть: центри підтримки підприємництва, бізнес-інкубатори, інноваційні центри, бізнес-центри, агенції розвитку підприємництва, технопарки тощо. Необхідною умовою є тісні взаємодія та співробітництво органів державної влади й приватних структур. Основними завданнями програми є:

- розроблення та впровадження стандартів роботи структур підтримки підприємства у сфері надання послуг малому бізнесу;
- забезпечення високоякісних послуг для підтримки підприємств, у тому числі безробітних, шляхом підвищення якості надання послуг та підвищення кваліфікації менеджерів та персоналу, центрів підтримки підприємства, бізнес-інкубаторів та інших структур підтримки підприємства в Україні;
- сприяння зміцненню зв'язків, обміну досвідом та інформацією між створеними і успішно працюючими структурами підтримки підприємства;
- впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність структур підтримки підприємства з метою підвищення їх ефективності.

Основою інноваційної стратегії України має бути підтримка створення кластерів МСП у таких галузях, як біотехнології, електронні та інформаційні технології машинобудування, легка промисловість. Це можна забезпечити шляхом надання технічної допомоги малим підприємствам, пошуку партнерів для здійснення наукових досліджень, посилення співробітництва між науково-дослідними установами та малими підприємствами, реалізації навчальних програм з метою підвищення якості трудових ресурсів, фінансування НДДКР, будівництва наукових лабораторій, допомоги у посиленні комерційної співпраці між членами кластерів, яка стосується спільних закупівель, логістики, виробництва, експорту та продажу, а також найменш розвинутих регіонам країни.

Стратегічною метою кластеризації та створення бізнес-інкубаторів також є міжнародне наукове співробітництво, спрямоване на інтернаціоналізацію МСП.

Для розвитку міжнародної кооперації, на нашу думку, необхідні:

- організація стажувань фахівців бізнес-інкубаторів та кластерів у провідних наукових установах світу, можливо, на умовах ділового обміну;
- створення мережі профільних бізнес-інкубаторів та кластерів (наприклад, біотехнологічних, інформаційних, аграрних і т. ін.);
- формування єдиної бази даних інноваційних малих підприємств, що пропонують продукцію і послуги на європейський ринок, і сприяння у їх просуванні;
- організація постійних обласних та державних виставок кращих інноваційних продуктів і проектів, пропонованих кластерами та бізнес-інкубаторами.

Таким чином, наступним пріоритетним напрямом державної політики є здійснення ефективної фінансової підтримки МСП, зокрема їх інноваційної та експортної діяльності, розроблення дієвих механізмів її реалізації з урахуванням досвіду європейських ініціатив “Об'єднані європейські ресурси для МСП – JEREMIE” та “Європейська мережа бізнес-ангелів – EBAN”, в яких активну участь беруть і країни В-4 як через приватні, так і державні установи. Комплекс фінансових механізмів підтримки повинен спрямовуватися на акумулювання фінансових коштів, венчурне інвестування, використання гарантійних фондів кредитування МСП та страхування їх комерційних ризиків. З цієї метою доцільно налагодити співробітництво між державою та Асоціацією приватних інвесторів України (АПІУ) задля забезпечення єдиної ефективної політики фінансування МСП. АПІУ є першою некомерційною організацією, яка об'єднує приватних і корпоративних інвесторів у всіх регіонах України. Вона є єдиним в Україні повноправним членом EBAN [28].

Отже, основними інструментами та заходами фінансової політики держави є:

- пільгове кредитування та часткова компенсація процентних ставок за кредитами;

- компенсація видатків на отримання патентів, захист авторських прав;
- надання обладнання в лізинг;
- підтримка утворення кредитних союзів для МСП;
- пряма фінансова підтримка грантами, зокрема державними, доступ до яких можливий через індивідуальні переговори або спеціально створені структурні фонди;
- допомога початковими інвестиціями у покритті витрат на землю, будівництво, устаткування, матеріальні активи;
- податкові знижки та пільги (повне звільнення нових підприємств від податків на прибуток протягом перших двох років роботи, на 75 % – на третьому, на 50 % – на четвертому, на 25 % – на п'ятому році);
- пільгове кредитування підприємств, які мають намір укоренитися на іноземному ринку;
- впровадження програми малого експорту, яка передбачає повне кредитне страхування торговельних угод;
- надання гарантій під середньо- і довгострокові інвестиційні кредити (як показує європейський досвід, рівень гарантій може сягати 70 % обсягу кредиту);
- страхування експортних МСП від неплатежів їх боржників у зв'язку з комерційним, політичним, неринковим ризиком;
- залучення до системи надання державних гарантій відділень, філій і дочірніх банків українських банків за кордоном, що дасть можливість активніше використовувати зовнішні фінансові ресурси на користь українських фірм-експортерів;
- зменшення розміру обов'язкових резервів з урахуванням частки кредитів, наданих МСП, у загальному обсязі кредитного портфеля банку для розвитку мережі фінансових посередників;
- надання пільгових інвестиційних кредитів підприємствам, що працюють у пріоритетних для економіки області галузях, реалізують інноваційні проекти, діють на територіях зі складними умовами господарювання.

Для України важливим напрямом фінансової допомоги може бути підтримка з боку міжнародних організацій та фінансових установ, зокрема продовження використання кредитних ліній ЄБРР, Міжнародної фінансової корпорації, МБРР. Необхідно розглянути також можливість створення державної корпорації страхування експортних кредитів та інвестицій як основного інституту розвитку і реалізації експортного потенціалу [29].

Актуальним завданням для держави та суспільства України постає створення й функціонування галузевих об'єднань, які можуть забезпечити ефективніше просування інтересів підприємців з урахуванням специфіки та особливостей певних галузей народного господарства.

Захист прав підприємців у державних органах виконавчої влади можливий різними засобами: подання заяв і клопотань, страхування цивільної або майнової відповідальності членів організації, оприлюднення інформації про порушення прав підприємців у засобах масової інформації, розроблення неурядових доповідей та оглядів щодо стану забезпечення права на підприємницьку діяльність, лобювання нормативних актів на рівні регіонів або галузей.

Громадський контроль за рішеннями місцевих адміністрацій стосовно розміщення фінансових засобів сприятиме раціональнішому використанню зекономлених коштів, повнішому врахуванню інтересів та першочергових потреб населення, покращанню контролю при використанні бюджетних коштів.

Слід зміцнювати діалог між Європейською бізнес-асоціацією та урядом України з метою обговорення та вирішення проблем, з якими стикаються вітчизняні бізнесмени. Ця ініціатива підтримана Європейською Комісією та об'єднує близько 900 європейських, українських та міжнародних компаній. Важливим напрямом її діяльності є адаптація в Україні позитивного досвіду країн ЄС у формуванні привабливого бізнес-середовища. Члени Європейської бізнес-асоціації мають можливість брати участь у процесі ухвалення рішень на рівні Європейського Союзу через тісні робочі відносини з Європейською Комісією і посольствами країн Європейського Союзу. Забезпечується колективний захист їхніх інтересів

у центральних та місцевих органах державного управління України, а також в іноземних та міжнародних організаціях [30].

Таким чином, особливу увагу в процесі реформування сфери підтримки підприємництва в Україні варто звернути на спрощення доступу МСП до фінансових ресурсів, активізацію інноваційної діяльності підприємств шляхом створення мережі бізнес-інкубаторів та кластерів, а також встановлення діалогу між владою та бізнесом.

Використані джерела

1. Ініціатива ЄС “Східне партнерство”: перспективи ефективної реалізації та можливостей для України»: аналіт. доп. / О. В. Снігир, С. А. Гуцал, С. І. Мітрьєва, М. О. Лендьєл. – 50 с. // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Shidne_partn-ce670.pdf.
2. Східне партнерство – інтенсифікація відносин України та ЄС // Офіційний сайт Запорізької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zoda.gov.ua/article/1325/shidne-partnerstvo-intensifikatsiya-vidnosin-ukraji.html>.
3. Половину грошей “Східного партнерства” хочуть віддати Україні // Офіційний сайт проєвропейського громадянського суспільства “Європейський простір”. – 2011. – 17 жовт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/view/249919.html>.
4. Індекс європейської інтеграції країн Східного Партнерства: пілотне видання. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irf.ua/files/ukr/programs/euro/zvit.pdf>.
5. SME Flagship Initiative: The Eastern partnership response to SME needs. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/eastern/initiatives/docs/fs_sme_marinelli_en.pdf.
6. Спільна Декларація про започаткування співробітництва між Урядом України та Європейською Комісією щодо політики у сфері розвитку малих і середніх підприємств. – 2009. – 16 лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/.../SD_Enterprises.doc.
7. Проєкт Європейського Союзу “Підтримка розвитку ділової спроможності українських МСП – міжнародний аспект” // Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. – 2009. – 30 берез. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/control/publish/article;jsessionid=FFD926F2EB9DB0385133D216F1226DE?art_id=118785.
8. Eastern Partnership Countries and Contacts between People // Association of Czech non-governmental organisations (DEMAs) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mail.aegee.org/.../Eastern-partnership-en.pdf>.
9. The Bologna Charter on SME Policies // OECD Official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/document/17/0,3343,en_2649_34197_1809105_1_1_1_1,00.html.
10. OECD Bologna Process on SME & Entrepreneurship Policies // OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/document/26/0,3746,en_2649_34197_41439834_1_1_1_1,00.html.
11. Започатковано нову ініціативу ЄС – East Invest // Офіційний сайт Інституту розвитку глобального суспільства. – 2011. – 31 берез. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irgo.org.ua/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo/zapochatkovano-novu-iniciativu-yes-east-nvest>.
12. Конкурс на виконання проєкту EAST Invest в рамках “Східного партнерства” // Офіційний сайт Посольства Республіки Польща у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kijow.polemb.net/?document=2519>.
13. EU measures for small and medium-sized enterprises (SMEs) // Russell-Cooke LLP Official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russell-cooke.co.uk/clientUpload/document/file/EU%20measures%20for%20SMEs%20-%20June%202011.pdf>.
14. Програма ділових консультацій (Business Advisory Services Programme) в Україні // Офіційний сайт Торгово-промислової палати Криму. – 2010. – 22 лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cci.crimea.ua/199.html>.
15. Программа деловых консультаций – новая программа Европейского Банка Реконструкции и Развития в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chamber.kr.ua/file/Tam-Bas.pdf>.
16. EBRD TAM and BAS Programme for Georgia – Presentation at the Local Procurement Conference, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amcham.ge/.../TAMBAS_Georgia_Presentaion.pdf.
17. Молдова получит дополнительно 5 миллионов евро от ЕС // Независимый информационный портал “Noi MD”. – 2011. – 11 нояб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.noi.md/ru/news_id/7636.

18. *Komninos C. Black Sea – Cross Border Cooperation Programme, 2011 / C. Komninos* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aidfundingevents.gr/.../komninos_2cbc_black_sea.pdf.
19. Офіційний сайт Європейського інвестиційного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eib.org/>.
20. Новинки співпраці з ЄС : інформ. бюл. – 2011. – № 72 // Офіційний сайт Представництва ЄС в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eucooperationnews/72_eucooperationnews_uk.pdf.
21. ЄІБ оголосив про надання Україні кредиту в обсязі 100 млн євро на розвиток малих та середніх підприємств // Інформаційне агентство “РБК – Україна”. – 2010. – 17 берез. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/eib_obyavil_o_predostavlenii_ukraine_kredita_v_obeme_100 mln_evro_na_razvitie_malyh_i_srednih_predpriyatiy_17032010.
22. Main International Financial facilities available for SMEs. Project recipient country surveys, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fit4smes.net/.../Country Surveys.pdf>.
23. *Usov A. EBRD pledges US\$ 100 million to support Ukrainian small businesses / A. Usov // EBRD.* – 2011. – December 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ebrd.com/pages/news/press/2011/111220b.shtml>.
24. ЄБРР надав “Укрексімбанку” кредит на 50 млн дол. для кредитування малого бізнесу // Інформаційне агентство УНІАН. – 2012. – 9 лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/119424>.
25. Офіційний сайт Асоціації розвитку малого і середнього бізнесу та інновацій “Ужгород-XXI Вік” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uzhgorod-sme.org/category/projects/business-support>.
26. Visegrad 4 Eastern Partnership Program // Офіційний сайт Фонду Вишеградської групи країн (International Visegrad Fund) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visegradfund.org/v4eap/>.
27. Проект (UBICA – ICT): “Формирование межрегиональной информационно-коммуникационной среды эффективного развития бизнес инкубации в Украине” // Офіційний сайт Української асоціації бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novekolo.info/ua/about/project.html>.
28. Офіційний сайт Асоціації приватних інвесторів України (АПІУ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaban.org/>.
29. *Євдокимова Ю. Мале та середнє підприємництво в експортноорієнтованій стратегії розвитку України / Ю. Євдокимова // Міжнародна економічна політика.* – 2007. – № 7. – С. 48–73.
30. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації (ЄБА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua>.